

Svět, v němž žijeme [1978]

O zrození člověka někdy říkáme: přišel na svět. A jindy: uzřel světlo světa. Obecná mluva je plná metafor a nepočítá příliš s doslovností. Dítě se ovšem nemůže narodit tak, že přijde, neboť především neumí chodit a musí se to nejprve naučit. A když se narodí, nevidí, anebo alespoň nemůžeme hovořit o tom, že něco uzřelo a co uzřelo; a ze všeho nejméně „svět“ a jeho „světlo“. To všechno ovšem platí za předpokladu, že necháme v platnosti převládající pojetí světa jako úhrnu všeho jsoucího, jako souboru věcí, předmětů; a za předpokladu, že samo zrození člověka chápeme běžně jako biologický fakt počátku extrauterinní existence; a za předpokladu, že samotného člověka považujeme za zoologický druh. To všechno jsou ovšem předpoklady konvenční, nicméně věcně nezdůvodněné a dosti labilní. Poukažme si proto nejprve stručně na některé stránky nezaručenosti a neopodstatněnosti našich konvencí v uvedené věci.

Velmi pochybná je především představa, že se dítě rodí jako člověk. Dokonce sama zoologie označuje člověka jako *Homo sapiens*; narozené dítě však má daleko k tomu, aby bylo „*sapiens*“, tj. moudré, rozumné, vědoucí. Člověk se vyznačuje schopností mluvit; dítě se rodí jako nemluvně. Člověk na rozdíl ode všech ostatních živočichů umí vyrábět; dítě se tomu musí velmi dlouho učit. Dítě se proto jako člověk nerodí, nýbrž člověkem se teprve postupně stává. Z toho ovšem vůbec nevyplývá, že bychom čerstvě narozené dítě nebo lidské embryo nemuseli považovat za člověka; změněný přístup k těmto otázkám nás totiž dovede k závěru, že člověk není to, co „jest“, nýbrž především to, co „bude“, čím se stane. Respekt k druhému člověku je převážně respektem k jeho budoucnosti. Lidské embryo je povoláno, aby se narodilo; a narozené dítě je povoláno, aby se stalo člověkem; a člověk je povolán, aby se stal kulturní a duchovní bytostí; a jako taková bytost je povolán k pravdě, spravedlnosti a lásce. Tak zvaná lidská práva nejsou ničím „přirozeným“ v tom smyslu, že by jimi bylo lidské mládě nějak vybaveno při narození, ale jsou to ve skutečnosti závazky druhých lidí a celé společnosti. Rodiče jsou zavázáni napomáhat tomu, aby se jejich dítě narodilo, mají závazek mu vytvořit domov, společnost je zavázána to všemožně podporovat, právě tak jako je zavázána poskytnout dítěti v rámci svých možností veškerou výuku, veškeré vzdělání, veškerou výchovu, tj. uvádění do mravního, kulturního, myšlenkového a duchovního života doby, a to v největší možné šíři a hloubce, pouze v závislosti na jeho individuálních možnostech a schopnostech. „Lidská“ společnost bude ve skutečnosti nelidská do té doby, dokud bude docházet k umělým interrupcím, dokud děti budou hynout hladem po potravinách, po teple domova a po lásce, dokud bude mladým lidem z rasových, náboženských či politických důvodů bráněno v přístupu k plnému vzdělání, jehož jsou schopni, a dokud talentovaným, kvalifikovaným lidem bude znemožňováno, aby dělali to nejlepší, co

dovedou a co chtějí dělat. To všechno ukazuje, že člověk se nejenom člověkem nerodí, nýbrž stává, ale že se jím nestává nějakým vývojem a dospíváním, nýbrž teprve ve vztahu k druhým lidem - a především ve vztahu k těm, kteří jsou slabí a kterým je maximálně zapotřebí pomoci těch druhých, kteří na tom jsou lépe. Člověk se nestává člověkem tím, že rozvíjí své schopnosti a tedy sebe samého, nýbrž že je schopen odpovědět na výzvu, která ho oslovuje v každém slabém, utištěném, ponižovaném a ohrožovaném bližním.

Neméně pochybná je představa světa jako souboru či hromady všeho, co jest. Běžně se totiž má za to, že všechno, co jest, všechny věci a události náleží ke světu a do světa; svět je synonymem veškerenstva, všehomíra, vesmíru. Ale už etymologie nás usvědčuje z povrchnosti (alespoň česká etymologie): svět souvisí se světlem. Svět je osvětlená scéna, na níž se všechno ukazuje ve své pravé podobě. Ale v pravé podobě se může něco ukázat jen tak, že se vyjeví ve svém smyslu, ve svém významu. A to především zase znamená v určitém směrodatném kontextu, a to ne pouze v nějakém okamžitém průřezu, ale zejména v dimenzích času, dimenzích dějin. Z toho plyne především dvojí závěr. Jednak se smysl jednotliviny vyjeví teprve tam, kde jsou osvětleny její vztahy jak k minulosti, tak k budoucnosti (pochopitelně specifické vztahy, tj. k „její“ minulosti a k „její“ budoucnosti), přičemž rozhodující je budoucnost. Jednak se smysl může vyjevit jenom v určité perspektivě (dokonce v perspektivě určité do budoucnosti orientované aktivity), a tedy vždy v závislosti na nějakém subjektu takové perspektivy (tedy subjektu aktivity). Tím je dáno zase především to, že smysl se vyjevuje vždy jen do určité míry podle úrovně příslušného subjektu. Uvedme si příklad. Umělá družice vysílá určité signály; pro nějaký zasažený atom neznámá takový signál resp. část signálu nic než energetické kvantum; většina živých bytostí signál nezaregistruje vůbec, přestože je nějakým takovým kvantem zasažena. Ani člověk nemá přirozené sensorium pro podobné signály. Je-li však vybaven určitými přístroji, může signál zaznamenat; je-li navíc vybaven kódem a potřebnými znalostmi, je schopen signál také dešifrovat. V daném případě jde o signál, jímž jsou předávány informace z družice, ale tak, jak to předem naaranžoval zase člověk. Z vesmíru však přicházejí k naší planetě signály, o nichž není předem jasno dokonce ani to, zda to jsou vůbec signály. Přesto se člověk pokouší je vždy znovu zachytit, zaznamenat a objasnit, interpretovat. I když se zatím vždy ukázalo, že nejde o signály v pravém slova smyslu, přece jejich „dešifrování“ vždycky znamenalo významný krok v poznání „světa“, přesněji v poznání určitých přírodních jevů a dějů. Vidíme z toho, že ani jednotlivé jevy a děje, natož pak svět jako celek nejsou před námi jako něco hotového a daného, nýbrž spíše jako něco, co se nám otvírá napřed zčásti a později více v závislosti na tom, co děláme, jak si počínáme, jak k jevům, dějům a vůbec ke světu přistupujeme.

Když jsme si tohle všechno připomněli, můžeme se mnohem přesněji a smysluplněji tázat, jaký je vlastně svět, v němž žijeme, tj. v jakých jeho vrstvách jsme kterou složkou svého života zakotveni. Člověk je po jedné stránce živý organismus, tj. je tělem; jako takový má své na první pohled naprosto bezvýznamné postavení ve světě tzv. živé přírody: je jedním z velmi mnoha organismů, žijících na jediné planetě sluneční soustavy, která je pouhým práškem v jedné z miliónů galaxií. Nevíme, zda se život vyskytuje ještě na jiných místech naší galaxie nebo alespoň v jiných galaxiích. Podle našich dosavadních vědomostí se vesmír jeví jako životu cizí a snad přímo nepřátelský. Člověk však v tomto neživém a životu cizím vesmíru přímo nežije a sdílí s ním pouze některé nespécifické vlastnosti a okolnosti (např. atomární stavbu - alespoň pokud víme -, rozprostraněnost, časovost apod.). Naproti tomu je lidský život podstatně zakotven v prostředí života, v biosféře a ve vývojovém proudu. Zatímco prostorově a co do hmotnosti je biosféra v rámci vesmíru vcelku zanedbatelnou veličinou (a to i kdyby se ukázalo, že Země není jedinou oživenou planetou), časově je s vesmírem (rozumí se s naším vesmírem) souměřitelná: život na Zemi trvá odhadem asi po dvě třetiny až tři čtvrtiny té doby, po kterou trvá sama Země a sluneční soustava. Zatímco o neživém vesmíru můžeme být na pochybách, smysluplnost životních dějů zůstává mimo veškerou pochybnost. Dojem nesmyslnosti vlastního nebo obecně lidského života a života celého lidstva by proto vždycky měl být korigován vědomím, že proud života až dosud nepřetržitě pokračoval asi po dobu 3,5 miliardy let a že za tento čas dosáhl díky nesčítným vynálezům pozoruhodných úspěchů v náporu směrem k tomu, co je stále nepravděpodobnější, stále složitější a stále vyšší úrovně. Vznik života uprostřed neživého vesmíru byl nepochybně první obrovskou, světodějnou událostí. Nicméně život představoval pouze ostrůvek, pouze oázu, výjimku. Svět živého dění je sice zvláštním světem, ale zůstává v rámci dosavadního, tj. neživého světa a není schopen do sebe pojmout a vintegrovat víc než pouhé vzorky neživé hmoty. I tak je ovšem postačujícím důkazem toho, že i tzv. neživé atomy jsou schopny se zapojit do organizačního plánu a programu živého dějství, do struktury živého organismu. Zapojit do života veškerou hmotu vesmíru však zůstává (alespoň pokud naše dosavadní vědomosti nasvědčují) mimo jeho možnosti. Nic se nezdá být tak vyloučeno jako oživení a ožití celého vesmíru.

K průlomů však přece došlo, ale na úrovni vyšší než vegetativní a animální. Nicméně to byl právě životní proud, který vývojově dospěl k organismům tak vysoké úrovně, že byly schopny tento pronikavý, vpravdě revoluční krok podniknout tím, že se oddělily ode všeho dosavadního světa, vykročily z něho a v jistém smyslu se postavily proti němu. Tak došlo k podstatné proměně dosavadního světa, samého vesmíru. Zatímco až dosud byl vesmír vším, tj. byl světem vcelku, stal se vydělením člověka z rodiny živých organismů a vůbec z dosavadního světa čímsi jen

partikulárním, tj. pouhou přírodou. V témž okamžiku, kdy vznikl člověk, vznikla také „pouhá“ příroda, tj. příroda jako pouhá část, pouhá složka světa vcelku. V tom smyslu člověk nikdy nebyl a není přírodním tvorem; v době, kdy ještě přírodním tvorem byl, nebyl ještě člověkem, a jakmile se člověkem stal, přestal eo ipso být tvorem přírodním. Vercorsův termín „nepřirozené zvíře“ neobyčejně hluboce vystihuje nejhlubší povahu lidského pobývání na světě. Jde totiž o to, že člověk nedovedl, nemohl prostě odejít z přírody a nechat ji celou „za sebou“; něco z ní si s sebou odnášel. Nicméně opravdu přestal být uzavřen do jejího rámce; to, co se od té chvíle, kdy se objevil, stalo „pouhou“ přírodou, bylo rozděleno na dvě takřka nesouměřitelné části, totiž na přírodu mimo něj a na přírodu v něm. Na první pohled je to jen pokračování rozdílu, který existoval již dříve, totiž mezi neživými atomy cizího vesmíru a oživenými atomy vlastního těla organismu. Ve skutečnosti však šlo o něco naprosto nového: člověk se stal člověkem tak, že svou tělesnost kultivoval, že ji podroboval plánům, které nebyly důsledkem vlastností neživé hmoty, ale ani vlastností hmoty oživené. Tím, že se stal člověkem, vykročil do prostoru, v němž vypovídaly službu dokonce i samy instinkty, tj. organické (animální) stereotypy, umožňující, aby se živočich v různých typech situací dovedl chovat co nejefektivněji a zároveň co nejekonomičtěji. Člověk se stal z přírodního tvora bytostí trvale znejistěnou, rozpačitou a tudíž hledající nové opory. A tyto nové opory musel nutně hledat v novém světě, do něhož vstoupil.

Tímto novým světem byl svět slova, řeči, povídání a rituálního chování, krátce svět mýtu. Hlavním cílem mýtu bylo konstituovat a zachovávat nové stereotypy tam, kde instinkty nechávaly člověka potácet se v nejistotě anebo kde naopak hrozily natolik zbytnět, že ohrožovaly život vcelku. Mýty fungovaly především jako výzva a návod k napodobování božských archetypů; druhotně byly mýty vymyšleny, aby objasnilly určité formy lidského jednání a konání. To vedlo např. v homérských mýtech k líčení božských archetypů i tak „nelidských“ či alespoň lidsky pochybných počinů, jako je pozření vlastních potomků, krádež, nevěra, podvod apod. To se pak právě v Řecku stalo terčem filosofické kritiky, která nicméně zůstala příliš na povrchu a ve skutečnosti zůstala poplatná základní mytické orientaci. V hloubce byl naproti tomu mýtus překonán a vlastně likvidován ve starém Izraeli; prorocká tradice problematizovala kult a rituální bohoslužbu a zdůrazňovala odpovědné jednání ku prospěchu a na pomoc slabým (ne oběti, ale milosrdenství a soud, zdůrazňují proroci). Zatímco význam času byl v řecké filosofii neobyčejně potlačen, prorocká tradice vyzdvihla prvořadý význam budoucnosti. Evropská civilizace a kultura mohla vzniknout jen na společném základě, vytvořeném na jedné straně vysoce kultivovaným, přesným a přísným, metodickým myšlením a na druhé straně odvahou a nadějí tvářící v tvář budoucnosti. Mytický člověk se děsil budoucnosti, protože se obával, že se v ní může setkat s čímkoliv (jistý se cítil jen v setkání se starým, tj. s něčím, s čím se již setkal a co už zná). Naproti tomu nově, opačně orientovaný člověk, který jde

budoucnosti vstříc s hlubokou vírou a nadějí, činí okolnost, že se může stát cokoliv, právě naopak motivem své naděje. Tato nová životní orientace se stala základem a východiskem obrovských výkonů, ale v důsledku oslabené obezřetnosti v praktickém podnikání (v duchu očekávání „nekonečného pokroku“, jak tuto myšlenku jako první formuloval Řehoř z Nyssy) také zdrojem velikých a v posledu nezměrných nebezpečí. Tak došlo k tomu, že evropské a Evropou poznamenané společnosti jsou sice orientovány na budoucnost a do budoucnosti, ale jejich naděje a téměř bezstarostná důvěra v to, co má přijít, jsou dnes povážlivě otřeseny. Svět, v němž žijeme, je dnes ohrožen a pohybuje se ve stínu hrozících katastrof: ve stínu jaderné, chemické a biologické války; ve stínu přelidnění a hladomorů; ve stínu tenčících se zásob a zdrojů; ve stínu zamoření planety odpady; ve stínu ničení nebo těžkého až nenapravitelného narušení přírody. Člověk je první živou bytostí na této planetě, která je schopna zničit svůj druh nikoliv proto, že už se dále nedovede přizpůsobovat změněným okolnostem, ale proto, že příroda, zejména pak biosféra prostě neunes a nezvládne všechny důsledky jeho nekontrolovaně narůstajících aktivit. Postup lidského světa je od počátku spjat s ústupem a zatlačováním přírody; dodnes můžeme číst v novinách násilnické fráze s „pokoření“ hory nebo řeky. Ale s těmito pudovými a předsudečnými reakcemi musíme co nejdříve rázně skoncovat. Přírodu nemůžeme likvidovat, aniž bychom zároveň likvidovali sami sebe, tj. přírodu v nás. Člověk přírodu potřebuje a nemůže bez ní žít; nemůže-li příroda přežít vedle něho jako samostatná skutečnost, jako samostatný a svébytný svět, musí se o ni člověk postarat tak, jak se musel postarat o přírodu v sobě, chtěl-li se stát člověkem. Je nejvyšší čas, aby člověk přestal přírodu podmaňovat a exploatovat a aby ji začal chránit a eventuálně rekultivovat. Svět lidí a svět přírody musí být znovu integrovány, dnes však už jenom na lidské rovině. Zatím jde především o biosféru a o zachování nebo znovuvytvoření podmínek její existence. Ale u toho nemůže zůstat.

Když se člověk vydělil z přírody, když z ní vykročil, musel vykročit někam. Předpokladem distance je volný prostor, v němž je jakýkoliv odstup možný. Volným prostorem, který nebyl a není součástí přírody, je svět slova, svět řeči; původně to byl svět mýtu. Ten se však nakonec ukázal být neschopným zajistit integritu lidského života a byl nahrazen tím, čemu staří Řekové říkali LOGOS. Zatímco v mýtu převažoval důraz na nepředmětné intence řeči a myšlení, LOGOS se postupně zformoval jako myšlení zcela předmětné. Celá dosavadní evropská myšlenková tradice radikálně potlačila či spíše „vytěsnila“ nepředmětné konotace z myšlení i z mluvení. Tím si však znemožnila myšlenkově uchopit samu řeč a také myšlení (vedle mnoha jiných nepředmětných skutečností nebo nepředmětné stránky tzv. konkrétních skutečností, které mají jak svou vnitřní, nepředmětnou, tak vnější, předmětnou stránku). Tato tradice je však dnes u konce; zatím přežívá ještě v podobě reliktvů v obecné mluvě a ve vědě (zejména přírodní, ale i tam, např. ve fyzice, začíná selhávat).

Všechny velké myšlenkové objevy dnes znamenají jen další mohutné otřesy pro předmětné myšlení (a mluvení), které je překážkou a neúnosným zatížením zejména pro filosofii. Právě filosofie je však povolána, aby vyjasnila povahu volného, otevřeného prostoru, který umožnil člověku onen odstup, onu distanci od dosavadního světa vcelku. Teprve tímto odstupem se člověk stal člověkem a příroda přírodou. Prostorem, který se otevřel prvním ⁰⁰_{1E} přírodním krokům bytosti, jež se tím stávala lidskou, bylo slovo, tj. svět slova, svět řeči. Musíme totiž odlišovat mluvu jako lidský výkon od řeči jako prostoru či prostředí, v němž jedině je možno promlouvat. Když mluvíme, musíme se spravovat jistými pravidly (ne pouze logickými), abychom nevypadli ze smyslu, aby se z našeho promlouvání nestal blábol; a tato pravidla nejsou naším, nejsou lidským výtvorem. Zachovávání těchto pravidel, jež na sebe bere podobu ochoty nechat se vést řečí při svém promlouvání, nicméně nezaručuje, že neupadneme do omylu nebo že se nemůžeme dopustit klamu vůči druhým a vůči sobě. Jako je svět přírody (a později svět dějin) vlastně jen scénou, na níž se věci a děje vyjevují, je svět řeči opět jen další scénou, na níž se omyl vyjevuje jako omyl, lež jako lež a - pravda jako pravda. A jako se věci a události v přírodě a v dějinách mohou vyjevit jen ve světle slova, řeči (tj. jsou jakoby vtaženy do světa slova), tak se omyly, lži i sama pravda mohou vyjevit jen ve světle pravdy, která není součástí světa řeči, nýbrž spíše jeho normou a kritériem.

Lidské mládě může vstoupit do světa řeči jen pod vedením jiných lidí, kteří se jeho obyvateli stali již dříve. To je významný fakt, z něhož lze pochopit mnoho věcí dalších. Především to znamená, jak už ostatně bylo naznačeno, že např. matka jedná se svým dítětem, jako by to už byl člověk, ačkoliv to vlastně člověk ještě není; že na své dítě, tj. na nemluvně mluví, jako kdyby dítě mohlo rozumět, jako kdyby umělo mluvit. Z dítěte se stane člověk pouze tehdy, jestliže je s ním jako s člověkem jednáno ještě dříve, než se jím opravdu stalo; z nemluvně se stane mluvící člověk jenom tehdy, jestliže na ně někdo mluví, tj. jestliže se s ním jedná jako s mluvícím a promlouvání rozumějícím. Ale nestačí to podniknout kdykoliv, nýbrž je zapotřebí s tím začít hned v prvních dnech a měsících po narození. Existuje dokonce přesvědčivě doložená teorie, že člověk se vlastně rodí předčasně, tj. před koncem první poloviny svého embryonálního vývoje; v tom případě by se ukazovalo, že sociální kontakty musí lidské mládě navazovat velmi intenzivně již během svého embryonálního života, nemá-li dojít k vážným poruchám v jeho dalším vývoji (např. k deprivaci apod.). Společenský život člověka zřejmě nelze chápat jako nějakou nadstavbu nad jeho přírodností, nýbrž je to určující rovina, na níž jsou vztaženy zbytky lidské přírodnosti („vnitřní přírody“) a tam potom restrukturovány a hlavně kultivovány, polidštěny (to platí zejména o sexualitě). A to není možné bez prostřednictví slova, řeči; pouze člověk, který je obyvatelem světa řeči, je schopen polidštit sám sebe a přírodu v sobě. Do světa řeči však nemůže proniknout sám svou

iniciativou, ale musí do něho být uveden. Výchova (e-ducatio) je vyváděním lidského mláděte do světa řeči a jeho prostřednictvím do lidského světa, do světa lidského společenství; a dále pak se stává opětovným vyváděním člověka ze situací, v nichž je sevřen a zaklesnut, do otevřenosti světa, zakotveného v budoucnosti. Zprvu asistují rodiče a přátelé, pak vychovatelé, posléze je člověk vychováván (tj. vyváděn) svými vlastními zkušenostmi ze setkání s vysvobozující pravdou. Ale člověk je vysvobozován k nové službě: k pomoci těm, kteří jeho pomoc potřebují, a k službě pravdě, spravedlnosti a pokoji mezi lidmi.

A tak můžeme uzavřít shrnutím a zopakováním toho, čeho jsme se často jen dotkli. Svět, v němž žijeme, je především

1) svět neživé přírody, který nám připadá cizí a hrozivý a před jehož cizotou a hrozivostí (která se však v posledu ukáže jako zdánlivá) nás chrání jakoby polštář

2) světa živých bytostí, totiž biosféry. V něm jsme podstatně zakotveni svým původem, jsouce momentálním vrcholem dosavadního miliardy let trvajícího vývoje života na naší planetě. Přesto však jsme od světa živých organismů odděleni, neboť nejsme přírodní, nýbrž společenské bytosti. Rozhodující je pro nás tedy

3) svět sociálních vztahů, který musel intervenovat již v průběhu extrauterinní části embryonálního období každého jedince, abychom se stali opravdu lidmi. Naše socialita musí o něco málo předcházet našemu vstupu do

4) světa řeči, který je vnějšně manifestován tím, že se naučíme mluvit, ale který je podmínkou smysluplnosti našeho promlouvání. Pojmenováním dostávají všechny věci a všechny děje v tomto světě své místo a vyjevují tak svou podobu. Svět řeči je všeobsáhlý a vždy otevřený, umožňující vždy dalším skutečnostem, aby se v něm vyjevovaly. Výmluvnost však nemusí být vždy vyjasňující, ale může leckdy být i matoucí; skutečnost nemusí být promlouváním jen ukazována a vyjevována, ale také naopak zamlouvána a skrývána. Člověk jako obyvatel světa řeči musí být proto trvale připraven také umlknout a naslouchat oslovující výzvě samé pravdy, která nikdy není vlastností nebo součástí toho, co bylo řečeno, ale je poslední mírou a kritériem sebe samé i omylu a lži. Člověk se však nemůže stát obyvatelem

5) světa pravdy, neboť není schopen se v něm udržet životem naprosto pravdivým. Nicméně jsou chvíle, kdy se mu dostává tíživé, ale slavné výsady být svědkem a tlumočnickem pravdy. Ty chvíle si sám nevybírání, ale může je naopak sám zmařit a promarnit. Roli obhájce pravdy si nemůže a nesmí vynucovat, ale je-li na něho takové poslání vloženo, pak nepotřebuje pověření ani souhlas nikoho z lidí.

Radost i důstojnost lidského života má své kořeny a své zdůvodnění ve všech vrstvách našeho pobývání na světě. Vědomí, že jsme potomky prvních živých osadníků na této planetě, je jistě samo o sobě povznášející; dokonce ani pohled do hlubin vesmíru, o němž dosud nevíme, zda neposkytl i na jiných místech domov živým bytostem, nenechává lidskou

duši bez pohnutí. Obrana chudých a slabých, solidarita s ponižovanými a diskriminovanými a neohrožený zápas proti bezpráví a lži jsou slávou života vskutku odpovědného. Vrcholným posláním člověka je však nepochybně život ve službách pravdy, kterou si nevymýšlíme, kterou nemáme ve svém držení, ale která nás náhle osloví, takže sami nahlédneme, jak se věci mají – a pak se buď schoulíme a rezignovaně stáhneme do sebe, anebo sebereme veškerou odvahu a propůjčíme pravdě svá ústa i své činy. Není to možné jinak než v určitém okamžiku, v určité dějinné chvíli – a to znamená vždy jen relativně, vždy dočasně, bez záruky, že bychom se v příštích dnech a letech nemuseli obávat, že se pravdě odcizíme. Pravda je jakoby vždy nová, vždy živá; nikdy ji nemůžeme sevřít do nějaké hotové, definitivní formule. Tím méně ji můžeme druhým lidem vnucovat násilím nebo podvodně. Pravda musí přesvědčovat. Ale aby mohla přesvědčovat, musí být vyslovena; a vyslovit ji může jen člověk. Pravda na nás čeká. Jsme připraveni na její oslovení? Jsme hotovi jí naslouchat? Je pro nás služba pravdě životně důležitější než příjemný a klidný život? Jestliže ano, pak náležíme k lidem, kteří již dnes žijí z budoucnosti. Budoucnost je totiž královstvím pravdy. A tak se každému člověku otvírá možnost žít nejenom uprostřed světa, kterým je obklopen, ale mít třeba jen malý podíl na budoucnosti lidstva, na budoucnosti člověka.